

ВЗАЄМОДІЯ ФІЛОСОФІЇ ТА НАУКИ ЯК ПРОБЛЕМА СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ

«Обмеження царини знання
лише невеликою групою людей
послаблює філософський дух народу
і веде до духовного зубожіння»
А. Ейнштейн

Вступ. Більшість філософських і соціологічних досліджень визначають культуру сучасного суспільства як постмодерну. До її основних характеристик відносять толерантність, плюралізм думок, існування субкультур, різнобарвних підходів до тлумачення тих чи інших явищ тощо. Більше того, постмодернізм не прагне конструювати себе як актуально єдину філософську стратегію, відрікаючись навіть від “ідеї концептуально-методичної матриці, яка могла б претендувати на парадигмальний статус” [1, с. 601-602]. Отже, відповідно до задуму, сучасна культура повинна викорінювати будь-які форми домінування одних її феноменів над іншими. Проте, задовольняючи власні потреби, людина так чи інакше прагнула до оцінки та демаркації усього, що її оточувало. Виокремлення частин з цілого та їх детальне вивчення, безперечно, мало позитивний вплив на розвиток цивілізації, однак, спровокувало появу й деяких негативних наслідків.

Зокрема, перехід до плюралістично налаштованої „постнекласичної методологічної свідомості” (В.С. Лук’янець), призвів до неочікуваного результату – відмови в праві на існування тим наукам, які, користуючись термінологією М. Фуко, не пройшли останній четвертий „поріг формалізації”, оскільки не існує можливості їх впровадження у сферу матеріального виробництва. Тому не дивно, що деякі дослідники називають суспільство кінця ХХ – поч. ХХІ ст. *технократичним* (В. Стьопін), оскільки його основною метою є розробка і впровадження інноваційних технологій. Подібна аксіологічна матриця залишає позаду усі сфери духовного виробництва, які не виступають об’єктами грошово-майнових зносин. Ці протиріччя, на нашу думку, заклали основу протистояння філософського та наукового дискурсу, яке, поглиблюючись, постає у формі фундаментальної проблеми сучасної культури.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження окресленої проблеми розпочнемо з аналізу роботи Г. Гегеля „Про викладання філософії в університетах”, в якій він аналізує кризу університетської освіти тогочасної доби. В ній філософ відзначив, що однією з причин прохолодного ставлення студентів до навчання є той факт, що науки ще не здатні пояснити багато фактів, а філософія розкриває закономірності і явища, проте не має наукової розробленості. Відповідно, існувала *науковість без інтересу* та *інтерес без науковості* [2, с. 419-420]. З плином часу ситуація змінилася. Наука стала безпосередньою продуктивною силою суспільства, чітко окресливши об’єкт та предмет дослідження. В результаті з’явилася проблема існування двох істин: наукової і філософської, яка, як вважає Х. Ортега-і-Гассет, зводиться до того, що “перша точна, але недостатня, друга достатня, але неточна” [3, с. 84]. Тому на сьогодні маємо *інтерес* (як бажання скорішого заробітку на отриманих знаннях) *без інтересу* (науково-пізнавального) та *науковість* (як набір наукових фактів) *без науковості* (наука розглядається лише як технологія). Таке розуміння науки як засобу досягнення практичної мети, вихолощує з неї філософсько-пізнавальну проблематику; наука постає як техно-наука, з новими законами й принципами функціонування в суспільстві. Це неминує провокує тотальну несприйнятливості чи, в кращому випадку, флегматично-толерантне, зверхнє ставлення представників природничонаукових напрямів до концепцій, які не впливають на їх діяльність або *безпосередньо* не використовуються ними.

Осмисленню цих проблем, в тому чи іншому аспекті, присвячені численні дослідження вітчизняних вчених, серед яких виділимо праці В. Вернадського, А. Зотова, Б. Кедрова, О. Кедровського, П. Копніна, С. Кримського, О. Нікіфорова, В. Стьопіна, Л. Дротянко, В. Онопрієнка, В. Швирьова, І. Касавіна. Що ж стосується розгляду питання співвідношення різних типів знання представниками західної філософії науки, то тут привертають увагу роботи К. Поппера, І. Лакатоса, А. Уайтхеда, Е. Гуссерля та інших. Однак, на нашу думку, звуження проблем гносеології до аналізу знання не дає права вважати їх дослідження повними та самодостатніми.

Постановка завдання. Вивчаючи феномен фундаментального і прикладного знання, Л. Дротянко переконливо доводить, що основним критерієм їх диференціації є “не стільки віддаленість від практики, скільки прагматична і соціокультурна інтенція” [4, с. 91]. Тобто, в кожному випадку наука спрямована на реалізацію певної практичної мети, яка, натомість, не є самоціллю наукової діяльності. Адже, як відмічає В. Онопрієнко, повинні існувати „настанови, що не мають практичного застосування”, оскільки тільки так „вижили уявні числа, методи диференціального числення” тощо [8, с. 32]. Тому, звуження поняття “практика” до інноваційного розвитку, в основі якого лежить фінансово-економічний проект, спотворює цей критерій, нівелює практичну мету до побутової площини. У цьому випадку “фундаментальність науки втрачається”, так як “остання відокремлюється від культурного контексту, відчужується від масштабних проблем суспільства” [4, с. 104]. Окрім цього, власні суперечності в межах науки досить часто “потребують для свого розв’язання досвіду цілої цивілізації” [5, с. 161]. Можливо саме тому А. Ейнштейн, усвідомлюючи труднощі неklasичної фізики, широко використовував набутки та категоріальний апарат філософії, закликаючи до цього і свої колеги. Для сучасного суспільства питання взаємозв’язку усіх форм освоєння дійсності є найбільш актуальною проблемою. Цей період ознаменований появою міждисциплінарних досліджень, що прискорило утвердження постнекласичного типу наукової раціональності, який, на думку В. Стьопіна, сприяє “експлікації зв’язку внутрішньо-наукових цілей з позанауковими, соціальними цінностями і цілями” [6, с. 634]. Отже, постає нагальна потреба переосмислити сутність феномену науки як цілісної, комплексної системи, показати недоречність тлумачення її як сукупності слабо пов’язаних галузей, спростувати, як беззмістовні, закиди щодо меншовартості гуманітарних та суспільствознавчих дисциплін, так як останні відіграють важливу роль у процесі розробки методологічної і категоріальної бази новітніх досліджень.

Основна частина. Перш ніж переходити до аналізу причин протистояння наукового та філософського дискурсів, звернемося до самого поняття науки, яке існує у сучасній літературі. Усвідомлюючи неоднозначність тлумачення даного феномену та виділення його суттєвих рис, С. Кримський відмічає, що в умовах глобалізації функції науки універсалізуються, вона проникає в усі клітини сучасного соціуму від сфери виробництва та споживання до легітимації богословських дисциплін [5, с. 148]. В результаті, вважає вчений, кордони того, що можна назвати наукою розпливаються. А тому використання класичних ознак науки недоречне, оскільки сучасний поділ наукового знання відбувається не стільки за предметом дослідження, скільки за його проблемою. Тому він визначає науку “як виробництво та систематизацію знань про закономірності існуючого засобами теоретичного обґрунтування і емпіричного випробовування та перевірки пізнавальних результатів для розкриття їх об’єктивного змісту (істинності, достовірності, інтерсуб’єктивності)” [5, с. 149]. Виходячи з такого розуміння науки, до її базових принципів дослідник відносить: детермінізм, елементаризм, трансформізм, відтворюваність досліджуваних ефектів за наявності відповідних умов та канони раціоналізму, вищою інстанцією якого виступає логіка і математика. Слідування перерахованим принципам, на думку філософа, істотно відрізняє історію становлення науки, адже на відміну від мистецтва, релігії, філософії, вона потребує фази накопичення технологічного досвіду та затвердження своєї легітимності відносно спекулятивного мислення і чисто практичних навичок [5, с. 149-150]. Отже, розглядаючи специфічні характеристики науки як форми діяльності, С. Кримський чітко відокремлює її від інших типів освоєння дійсності, хоча й не заперечує можливості їх комплементарності.

Дещо іншого відтінку поняттю “наука” надає В. Стьопін. Основною задачею науки він вважає не стільки її практичну спрямованість, скільки “виявлення законів, відповідно до яких змінюються і розвиваються об’єкти” [6, с. 40]. Потреба у виокремленні суттєвих рис наукової діяльності, викликана лише тим, що “наука не спроможна замінити собою усіх форм пізнання світу, всієї культури. Все, що вислизає з її поля зору, компенсують інші форми духовного осягнення світу – мистецтво, релігія, моральність, філософія” [6, с. 42]. Отже, не надаючи науці особливого статусу в культурі, В. Стьопін все ж відмічає її особливості: 1) інтенція на дослідження законів перетворення об’єктів та предметність і об’єктивність наукового знання, які її реалізують; 2) вихід науки за межі предметних структур виробництва і вивчення об’єктів, незалежно від можливості їх застосування [6, с. 53]. Відповідно, у цьому випадку наука розглядається як рівноправний учасник дискурсу, а тому її методи і висновки не носять пріоритетного характеру.

Особливий погляд на науку, її методи, функції і структуру притаманний представникам сучасної західної філософії. Серед них виділяється концепція англійського філософа К. Поппера.

Вважаючи основною задачею вченого висунення та перевірку теорій, він зосередив увагу на аналізі методу емпіричних наук. Залишаючи відкритим питання формулювання гіпотез і теорій, К. Поппер наполягає на необхідності їх верифікації, тобто редукції до сингулярних висловлювань дедуктивним шляхом. Це, на його думку, дасть змогу розв'язати як психологічні так і епістемологічні проблеми гносеології. Отже, не вступаючи в полеміку відносно механізму відкриття [7, с. 28], задачу науки філософ бачить у дедуктивному аналізі суджень, які або не виводяться із вже прийнятої теорії, або суперечать їй. Очевидно, що така логічна конструкція повинна спиратися на деякі апіорі задані положення, перевірка яких неможлива. Розглядаючи фальсифікацію як основу демаркації істинного та хибного, К. Поппер наголошує на необхідності вибору такого критерію, “який дозволяв би допускати в область емпіричної науки навіть судження, верифікація яких неможлива” [7, с. 37]. Цей процес, як правило, обумовлений конвенціями, що враховують різні думки, проте зосереджені навколо спільної мети. З цього випливає, що наука підконтрольна культурі, адже конвенції, прийняті вченим товариством, враховують не так логіку наукового пізнання, як його соціокультурні параметри. А тому, змінюючи їх, суспільство здатне чітко відповідати на питання про те, яка саме наука йому потрібна.

Розглянуті вище підходи до розуміння феномену науки показують існування умов і принципів, які проводять демаркаційну лінію між наукою і не-наукою. І хоча ця межа досить умовна і постійно змінюється, проблеми, викликані нею, не завжди мають однозначне вирішення. Як приклад, можна навести позитивістську кризу в культурі XIX початку XX ст. Тому не слід забувати, що наука – це єдине самоорганізоване утворення, яке допускає зведення до окремих складових, оскільки його основні закони, принципи і функції прослідковуються лише на досить високому рівні організації. Тому нижче, як один із випадків загальної проблеми, спробує проаналізувати можливі причини протистояння філософії та науки, обґрунтувати тезу про те, що така ситуація не є природною і загрожує їх нормальному розвитку і функціонуванню як цілісної системи.

Намагаючись досягнути причини конфронтації між різними галузями знань, приходимо до питання про їх диференціацію, тобто поділ цілісної системи на *уявно* якісно різні частини за певними ознаками. Сучасні філософські дослідження феномену науки показують, що структурі наукового знання притаманні як гомогенність так і гетерогенність. Проте, не зважаючи на їх перманентний зв'язок, не випадковим є прагнення вчених, філософів, методологів і соціологів науки “класифікувати деякі компоненти науки і самі науки за певними ознаками, критеріями, видами наукової діяльності, функціонування в соціумі тощо” [4, с. 75]. Проводячи дослідження проблеми класифікації наук, Л. Дротянко наводить такі критерії: 1) за об'єктом і предметом дослідження (механіка, фізика, хімія, географія, біофізика, біохімія тощо); 2) за сферами дослідження (природничі, суспільні, технічні); 3) за способом і методами одержання нового знання (теоретичні і емпіричні); 4) за зв'язками з предметною діяльністю (теоретичні і практичні) [4, с. 76-77]. Однак, наведені критерії класифікації наук не задовольняють формально-логічним правилам поділу понять, тобто жодна з галузей наукового пізнання не може бути віднесена лише до одного виду знань.

Існують й інші підходи до диференціації знання. Зокрема Фуко, розглядаючи науку як дискурс, вводить поняття порогу [9, с. 185-186]. На його думку, кожна дискурсивна формація у процесі свого становлення може претендувати на подолання наступного етапу. При цьому проходження усіх порогів не є обов'язковою генетичною умовою розвитку формації, оскільки існує базова дискурсивна практика – математика, яка подолала одночасно поріг позитивності, епістемологізації, науковості та формалізації [9, с. 187]. Отже, слідуючи ідеї Фуко, дискурсивні формації вважаються рівноправними, якщо існує механізм їх зв'язку з математикою. Схему такого взаємозв'язку філософ вибудовує у праці “Слова і речі. Археологія гуманітарних наук”. Розглядаючи становлення проблеми людини як базову для новоевропейської науки, М. Фуко відмічає, що це призвело до постійної полеміки між *науками про людину* і *просто науками*. При цьому, на його думку, перші постійно зазіхають на обґрунтування других. Ця полеміка має й іншу сторону, а саме конфронтацію між гуманітарними науками та філософією, яка постійно дорікає їм привласнення галузей останньої [10, с. 365-366]. Тому М. Фуко пропонує розглядати галузь сучасної епістемі як широкий відкритий трьохвимірний простір – тригранник знання [10, с. 366]. В одну із його вершин він поміщає математичні і фізичні науки, для яких порядок – це завжди дедуктивна послідовність самоочевидних і доступних верифікацій суджень. В другій вершині знаходяться науки про мову, життя, виробництво, тобто такі дисципліни, які прагнуть встановити причинні відносини і утворити структурні константи. Третя вершина, вважає дослідник, виконує найважливішу функцію, оскільки це галузь філософської

рефлексії, основним завдання якої є роздуми про Тотожність [10, с. 366-367]. Будуючи регіональні онтології, філософія пов'язує суто наукові методи пізнання із власною методологічною базою, забезпечуючи цим зв'язок із другою вершиною тригранника. Що стосується взаємин з математичною складовою епістемології, то їй належить спільна з філософією площина формалізації мислення.

Список літератури

1. *Постмодернизм*. Энциклопедия. – Мн.: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2001. – 1040 с.
2. *Гегель Г.* О преподавании философии в университетах / Работы разных лет. Т.1. – М.: Мысль, 1970. – С.419-425.
3. *Ортега-и-Гассет Х.* Что такое философия. М., 1991.
4. *Дротянко Л.Г.* Феномен фундаментального і прикладного знання (Постнекласичне дослідження). – К.: Вид-во Європ. ун-ту фінансів, інформ. систем, менеджмен. і бізнесу, 2000. – 423 с.
5. *Кримський С.Б.* Запити філософських смислів. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2003. – 240 с.
6. *Степин В.С.* Теоретическое знание. – М.: Прогресс-Традиция, 2003. – 744 с.
7. *Поппер К.* Логика научного исследования: Пер. с англ. / Под общ. ред. В.Н.Садовского. – М.: Республика, 2004. – 447 с.
8. *Онопрієнко В.І.* Наукове співтовариство: Вступ до соціології науки. – К.: ЦДПІН НАН України, 1998. – 98 с.
9. *Фуко М.* Археология знания: Пер. с фр. / Общ. ред. Бр.Левченко. – К.: Ника-Центр, 1996. – 208 с.
10. *Фуко М.* Слова и вещи. Археология гуманитарных наук. – СПб., 1994.